

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΤΙΚΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΑΝΔΕΚΤΗΝ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

(Dig. 48, 8, 1-3)

Ἀναγινώσκομεν εἰς τὸν Πανδέκτην τοῦ Ἰουστινιανοῦ 48, 8, 1-3 (ἐκδ. Th. Mommsen - P. Krueger, Βερολῖνον 1928²) ὅτι ὁ νομοῤστωρ Μαρκιανός, ἀναγράφων καὶ ἐρμηνεύων τὸν Κορνήλιον Νόμον περὶ ἀνθρωποκτόνων καὶ φαρμακευτῶν (*Lex Cornelia de Sicariis et Veneficis*), λέγει ὅτι εἰς τὸν νόμον αὐτὸν ὑπέκειτο ὁ παρασκευάσας ἢ πωλήσας ἢ ἀπλῶς παρασχὼν ὅχι μόνον ἀνθρωποκτόνον δηλητήριον *venenum necandi hominis causa*¹, ἀλλὰ καὶ ἐν γένει φάρμακα κακῆς οὔτως εἰπεῖν προθέσεως *mala medicamenta*, τὰ ὅποια ὁμως, ὀριζόμενα εἰς ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὰ *medicamenta* δηλητήρια *non mala venena* ἢ *venena ad sanandum* περιελάμβανον καὶ τὰ λεγόμενα *amatoria*².

1. Dig. 48, 8, 1, §1: *Marcianus libro quarto decimo institutionum Lege Cornelia de sicarii et veneficis tenetur, qui hominem occiderit... Praeterea tenetur, qui hominis necandi causa venenum confecerit dederit...*, καὶ περαιτέρω 48, 8, 3 §1: *Marcianus libro quarto decimo institutionum eiusdem legis Corneliae de sicariis et veneficis capite quinto, qui venenum necandi hominis causa fecerit vel vendiderit vel habuerit plectitur.*

2. Dig. 48, 8, 3 §1: *Eiusdem legis poena adficitur, qui in publicum mala medicamenta vendiderit vel hominis necandi causa habuerit. Adiectio autem ista 'veneni mali' ostendit esse quaedam et non mala venena. Ergo nomen medium est et tam id, quod ad sanandum, quam id, quod ad occidendum paratum est, continet, sed et id quod amatorium appellatur: sed hoc solum notatur in ea lege, quod hominis necandi causa habet.* G. Ath. Turlides, «Observationes cum scholiis in Digesta Justiniani Imperatoris (Dig. XLVIII 8, 1-3)» ἐν Πλάτων, τ. 36, τεύχ. 75/76 (1986) 141, 143: Περὶ τοῦ ἐρωτοεπαγωγοῦ φαρμάκου εἰς τοὺς Λατίνους πρβλ. Ov. Ars. Am. II 105-106: *Nec data profuerint pallentia philtro puellis: I philtro nocent animis vimque furoris habent.* Juv. Sat. VI 610-611: *Hic magicos afferit cantus, hic Thessala vendit I philtro, quibus valeat mentem vexare mariti.* Sen. Epist. I 9, 6: *ego tibi monstrabo amatorium sine medicamento, sine herba, sine ullius veneficae carmine: si vis amari ama.* Plin. Nat. Hist. XIII 52, 142: *Item alium, qui vocatur chariton blepharon, efficacem in amatoriiis,* XX 15, 32: *Orpheus amatorium inesse staphylino dixit, fortassis quoniam...* XXV 102,

Τὰ *amatoria* ταῦτα φαίνεται ὅτι ἦσαν τὰ διάφορα ἐρωτικά φίλτρα καὶ μάλιστα αὐτὰ τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν σύλληψιν ἐν γένει ἢ τὴν κύησιν φάρμακα, καὶ διὰ τοῦτο, καθὼς περαιτέρω ὁ αὐτὸς Μαρκιανὸς ἀναφέρει, κατὰ τὸ δόγμα τῆς Συγκλήτου δὲν καθυποβάλλετο εἰς τὸν νόμον ἢ φαρμακίς, ἢ ὅχι βεβαίως ἀπὸ κακὴν πρόθεσιν, ἀλλὰ ἀπὸ κακὴν ἀρχὴν παρασχούσα φάρμακόν βοθητικὸν τῆς συλλήψεως *medicamentum ad conceptionem*, ἔστω καὶ ἂν τοῦτο ἀπέβη θανατηφόρον εἰς τὴν λαβοῦσαν³, ἐνῶ πάλιν κατ' ἄλλο δόγμα τῆς Συγκλήτου καθυποβάλλοντο οἱ *pigmentarii*, ἦτοι οἱ παρασκευασταὶ ἢ πωλῆται φαρμάκων, οἱ ἀκρίτως παρασχόντες κάποια ὠρισμένα δηλητήρια, *lustramenti causa* ἦτοι ὡς καθαρτικά: *Alio senatus consulto effectum est, ut pigmentarii si cui temera cicutam salamandram aconitum pityocampas aut bubrostim mandragoram et id, quod lustramenti causa dederint cantharidas*⁴.

Τοιοιτοτρόπως ἀπὸ τὸ χωρίον αὐτὸ τοῦ Πανδέκτου ὑποθέτομεν ὅτι, εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ πρῶτον δόγμα τῆς Συγκλήτου, τὸ ὅποιον, ὡς εἵπομεν, ἀνεφέρετο εἰς τὰ βοηθητικὰ τῆς συλλήψεως ἢ τῆς κύησεως φάρμακα, τὰ καλούμενα ὑπὸ τῶν παλαιῶν *κυητήρια*, τὸ δεύτερον δόγμα ἀφεώρα εἰς τὰ καλυπτικά τῆς συλλήψεως ἢ τῆς κύησεως, τὰ λεγόμενα ἀτόκια ἢ φθόρια ἢ καὶ καταμηρίων ἐπαγωγὰ.

160: alii stergethron, quia amatoris conveniat, alii stegeson, quoniam... XXVII 35, 57: Catanancien Thessalam herbam, qualis sit, describi a nobis supervacuum est, cum sit usus eius ad amatoria tantum. XXVII 99, 125: Phyteuma quale sit, describere supervacuum habeo, cum usus eius tantum ad amatoria. Quint. Inst. VII 3, 10: Interim quaeritur in rebus specie diversis, an et hoc et hoc eodem modo sit appellandum, cum res utraque hebet suum nomen ut amatorium, venenum. VII 3, 30: Sed etiam ex contrario argumenta ducuntur, ut si quaeratur, [an] amatorium venenum sit nence, quia venenum amatorium non sit. VII 8, 2: Saepe se verberanti marito uxor amatorium dedit eundem repudiavit. VII 8, 2: Fortissima est actio dicentis amatorium venenum esse. VIII 5, 31: Vis scire venenum esse amatorium? — G. Ath. Turlides, *Animadversiones Criticae*. (Dig. 48, 8, 1). Athenis MCMLXXV, pp. 8. — Περὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν φαρμάκων πρβλ. I. Ν. Δάμπαση, *Ἱστορικαὶ Ἱατρικαὶ Μελέται*. Σειρὰ Πρώτη Ἀθῆναι 1966, σ. 13: Ἐδῶ ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς τὰ ἐξῆς, ἀρῶμενος τὰς πληροφορίας ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσσειαν τοῦ Ὁμήρου: Τὰ φάρμακα, ἀναλόγως τῶν ιδιοτήτων των, ὀνομάζονται ὡς ἀνωτέρω, εἰδομεν, πικρὰ (στυπτικά), δδνήφατα (πανσπίονα), ἥπια (ἀντιφλογιστικά). Ἀναφέρονται, ἀκόμη, ἐσθλά (ἀνακουφιστικά), μητιέντα (πολύχρηστα), κακὰ ἢ λυγρὰ (δηλητηριώδη), οὐλόμενα (κατηραμένα), ἀνδροφόνα (ἐγκληματικά), θυμοφθόρα, θανατηφόρα, νηπενθῆ (χαροποιά), ἀχολα (ἄλνπα) ἐπίληθα (ἐπιλήσιμονα). Γενικῶς τὸ φάρμακον εἶχε τὴν ἐνέργειαν τοῦ μαγικοῦ φίλτρου, τοῦ δηλητηρίου, τοῦ τάματος καὶ τοῦ θείου ἀκόμη ἀντιδότου (μῶλυ), ὡς τὰ κατωτέρω παραδείγματα.

3. Dig. 48, 8, 3 §2: Sed ex senatus consulto relegari iussa est ea, quae non quidem malo animo, sed, malo exemplo medicamentum ad conceptionem dedit quo ea quae acceperat decesserit.

4. Dig. 48, 8, 3 § 4.

Πράγματι τὰ εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον τοῦ Πανδέκτου εἰδικῶς ἀναγραφόμενα φάρμακα εἶναι ἐκ τῶν καλουμένων *φθαρτικῶν*, τὰ ὁποῖα, ὡς γνωστὸν, ὑπὸ τύπον πεσσῶν ὑποτιθέμενα εἰς τὴν μήτραν τῶν γυναικῶν ἢ ὑπὸ τύπον σκευασίων ἐπαλειφόμενα εἰς τὸ στόμιον αὐτῆς, ἐνεργοῦν προφυλακτικῶς ὡς πρὸς τὴν σύλληψιν ἢ ἀμβλωτικῶς ὡς πρὸς τὴν κύησιν. Εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν ἀποκτείνουν μετὰ τὴν τοξικὴν των δρᾶσιν τὸ σπέρμα, εἰς δὲ τὴν δευτέραν φονεύουν τὸ ἔμβρυον μετὰ τὴν γονιμοποίησιν τοῦ ὠαρίου, εἴτε ἀμέσως μετ' ὁμοίαν τοξικὴν δρᾶσιν ἐπ' αὐτοῦ, εἴτε ἐμμέσως μετὰ τὴν διέγερσιν τῆς μήτρας εἰς συστολὰς καὶ ἀποτόμους κινήσεις, ὁλεθρίας διὰ τὸ κυοφορούμενον.

Ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα, τὰ εἰς τὸ ἴδιον χωρίον, φάρμακα τὰ λεγόμενα γενικῶς ὅτι παρεῖχοντο *lustramenti causa*, φαίνεται ὅτι εἶναι τὰ ἴδια τὰ καθαρτικά, τὰ ὁποῖα ὁμοίως εἶναι ἀμβλωτικά, ἀφοῦ ὡς γνωστὸν ἐπίσης, κατὰ τὴν δραστηριότητά των, καθ' ἑν ἀπὸ αὐτὰ μετ' ἰσχυροτέρας ἢ μετριωτέρας δόσεις ἀπὸ τοῦ στόματος ἰδιαιτέρως παρεχόμενον εἰς τὰς ἐγκύμονας, προκαλοῦν εἰς αὐτὰς σφοδρὰς γαστρεντερικὰς διαταραχάς, μετὰ τὰς ὁποίας, εἴτε διεγείρουν τὰ οἰκτεῖα συσταλτικὰ νεῦρα τῆς μήτρας, καὶ προκαλοῦν συστολὰς αὐτῆς καὶ κινήσεις ὁμοίας πρὸς τὰς προκαλουμένας μετ' ὑπόθετα, εἴτε προξενοῦν πολλὴν συμφορῇσιν αἱματός εἰς τὴν ἰδίαν τὴν μήτραν καὶ εἰς τὴν πύελον καὶ ἀποκολλοῦν τοιούτοτρόπως τὸ κυούμενον ἀπὸ τὰς προστρώσεις του μετὰ τὴν γιγνομένην ἐνδομήτριον αἱμορραγίαν. Τὰ ἐμβόλια κατ' ἄλλους ἦσαν συνώνυμα φάρμακα πρὸς τὰ φθόρια, κατ' ἄλλους ὅμως δὲν ἦσαν φάρμακα, ἀλλὰ πρακτικαὶ μέθοδοι ἐκβολῆς (ἀποβολῆς) τοῦ ἐμβρύου ὡς ἦσαν οἱ κατασεισμοὶ καὶ τὰ ἔλματα.

Τοιούτοτρόπως, ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν γωρίζομεν ὅτι ἔχει καθ' ἑν ἀπὸ τὰ φάρμακα αὐτά, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸ μνημονευθὲν χωρίον τοῦ Πανδέκτου καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὴν χρῆσιν, τὴν ὁποίαν ἔχουν σήμερον εἰς τὴν φαρμακευτικὴν καὶ ἱατρικὴν καθόλου ἐπιστήμην, διὰ τὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας εἶχον ἄλλοτε οἱ ἄνθρωποι διὰ τὴν δύναμιν καὶ τὴν χρῆσιν αὐτῶν, μανθάνομεν ἀπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ παλαιοῦ ἱατροῦ καὶ φαρμακολόγου, καὶ μάλιστα ὑπὸ τοῦ Διοσκουρίδου, εἰς τὸν ὁποῖον διὰ μὲν τὸ *κόνειον* (*cicuta*) ἀναγιγνώσκομεν σχετικῶς ὅτι ἔστι... καὶ αὐτὸ τῶν *φθαρτικῶν* κατὰ ψῆξιν ἀναιροῦν⁵, διὰ δὲ τὸ *ἀκόνιτον* (*aconitum*) σχεδὸν παρεμφερῶς, ὅτι ἦτο καὶ αὐτὸ τῶν *φθαρτικῶν* φαρμάκων, ἀφοῦ: *κτείνει καὶ παρδάλει... καὶ σῶς καὶ λύκους καὶ πᾶν θηρίον κρεαδίους ἐντιθέμενον καὶ παραβαλλόμενον*⁶, ἐνῶ διὰ τὸν *μανδραγόραν* (*mandragoras*) ῥητὴς μάλιστα ὅτι καθ' ἑαυτόν... ὅσον ἡμιώβολον προστίθεις ἔμμηνα καὶ ἔμβρυα ἄγει⁷.

5. Διοσκ. 4, 78, 1. (M. Wecklann, 1906-1914).

6. Διοσκ. 4, 76, 1.

7. Διοσκ. 4, 75, 4.

᾽Ωσαύτως καὶ περὶ τῶν *κανθαρίδων* (*cantharides*) εὐρίσκομεν εἰς τὸν Διοσκορίδην ἀναγραφόμενον ὅτι ἄγουσι... καὶ ἔμμηνα πεσσοῖς μαλακτικοῖς *μιγεῖσται*⁸, ἀπὸ ὅπου δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ πρὸς ἀμβλώσεις, ἀφοῦ γνωρίζομεν ὅτι ὅλα σχεδὸν τὰ ἐμμηναγωγὰ εἶναι καὶ ἀμβλωτικά, διὰ δὲ τὴν *σαλαμάνδραν* (*salamandra*) ὅτι εἶδος ἐστὶ σάυρας *νωχελές*, καὶ μάλιστα ὅτι ἔχει ὁμοίαν πρὸς τὰς *κανθαρίδας* δύναμιν, ἀφοῦ μάλιστα εἰς κάποιαν ἄλλην περίπτωσιν *μείγνυται σηπταῖς καὶ ὀλκωτικαῖς* δυνάμεσι καὶ *λεπρικαῖς*, ὥς ἡ *κανθαρίς* καὶ ἀποτίθεται ὁμοίως⁹.

Ἀλλὰ τὴν αὐτὴν πρὸς τὰς *κανθαρίδας* δύναμιν ἀναγινώσκομεν ἐπίσης εἰς τὸν Διοσκορίδην ὅτι ἔχουν καὶ αἱ *πιτύναι κάμποι* (*pityocampae*) καὶ αἱ λεγόμεναι *βουπρήστες*, εἶδος οὖσαι *κανθαρίδων*, τῶν ὁποίων ἡ δύναμις... *κοινή, σηπτική, θερμαντική, ἔλκωτική*, ὅθεν *μείγνυται* φαρμάκοις τοῖς πρὸς τὰ *καρκινώδη*, καὶ *λέπρας*, καὶ *λειχήνας* ἀγρίους *θεραπεύουσιν*¹⁰.

Νομίζομεν λοιπὸν ὅτι ἡ εἰς τὸ εἰρημένον χωρίον τοῦ *Παντέκτου* γραφὴ *bubrostim* προῆλθεν ἀπὸ τὴν κακὴν ἀνάγνωσιν τοῦ *bubrestes* καὶ τοιουτοτρόπως ἐφέρετο ἀπὸ παλαιὰ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς, ἀφοῦ καὶ ἀργότερον εἰς τὰ Βασιλικά καὶ εἰς τὸν ἴδιον τὸν Κορνήλιον Νόμον περὶ ἀνθρωποκτόνων καὶ φαρμακευτῶν τὴν ἰδίαν βούβρωστιν εὐρίσκομεν μετὰ τῶν δηλητηρίων ἀναγραφομένην: *Κατέχεται τῷ περὶ ἀνδροφόνων νόμῳ καὶ ὁ πιγμεντάριος προπετῶς διδούς τινι φάρμακον ἢ σαλαμάνδραν, ἢ ἀκόνιτον, ἢ πιτυνοκάμπην, ἢ βούβρωστιν, ἢ μανδραγόραν, ἢ κανθαρίδας*¹¹.

Ἐνῷ ὅμως αἱ *βουπρήστες* εἶναι εἶδος *κανθαρίδων* καὶ ἔχουν ὡς εἵπομεν, τὴν ἰδίαν πρὸς ἐκείνας δύναμιν καὶ χρῆσιν, ἡ βούβρωσις ἀπαντᾷ ἤδη εἰς τὸν Ὅμηρον¹². καὶ ἐ κακῇ βούβρωσις ἐπὶ χθόνα διὰν ἐλαύνει καὶ περὶ τῆς ὁποίας ἀναγινώσκομεν εἰς τὸν σχολιαστὴν τοῦ ποιητοῦ τὰ ἐξῆς: *βούβρωστις κυρίως μὲν ὁ μέγας καὶ χαλεπὸς λιμός νῦν ὅντι τῆς μεγάλης ὀνίας καὶ λύπης κεῖται ἡ λέξις: ἔνιοι δὲ βούβρωστιν τὸν οἶκτον ἐδέξαντο*. Τὰ ἴδια περίπου διὰ τοὺς βουβρώσταις ἀναγινώσκομεν καὶ εἰς ἄλλους συγγραφεῖς μάλιστα δὲ ὁ *Doederleinus* εἰς τὸ Ὅμηρικὸν Λεξικόν του διώρθωσε τὸ οἶκτον εἰς οἷστρον.

8. Διοσκ. 2, 61, 2.

9. Διοσκ. 2, 62, 1.

10. Διοσκ. 2, 61, 2.

11. Βασιλ. 60, 39, 3 (C. G. E. Heimbach, 1850).

12. Ὅμ. Ἰλ. Ω 532.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ι. Ν. Δάμπαση, *Ἱστορικαί, Ἱατρικαὶ Μελέται*. Σειρὰ Πρώτη, Ἀθῆναι 1966, σ. 13. — Β. Λαμπροπούλου, *Τὸ Δίκαιο τοῦ Ἐμβρύου καὶ τοῦ Νεογεννήτου στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα*, Ἀθῆνα 1990. — Λ. Α. Λουϊζίδου, «Διορθωτικά εἰς Πλούταρχον», *Πλάτων* τόμ. 7, τεύχ. Α' (1955) 120, σημ. 4, 121, σημ. 3, ἔνθα διεξοδικὴ βιβλιογραφία τοῦ θέματος. — Μ. Παπαθωμopoulos, *Εὐτεκνίον παραφράσεις εἰς τὰ Νικάνδρου Θηριακὰ καὶ Ἀλεξιφάρμακα* [ἐκδίδει... Μ.Π.]. «Πέλεια». Ἰωάννινα 1976, σσ. 56, 1.9.29 (περὶ ἀκονίτου), 62, 4.7. (περὶ κανθαρίδος), 72, 7-26 (περὶ βουπρήστιδος) καὶ 45, 8.11.8, 1, 6.9 (περὶ σαλαμάνδρας), — G. Ath. Turlides, *Animadversiones criticae* (Dig. 48, 8, 1). Athenis MCMLXXV, pp. 8. — Τοῦ αὐτοῦ, «Observationes cum scholiis in Digesta Iustiniani Imperatoris (Dig. XLVIII 8, 1-3)», *Πλάτων*, τ. 36, τεύχ. 75'76 (1986) 141-143. — Τοῦ αὐτοῦ, «Περὶ ἀτοκίων καὶ φθορίων φαρμάκων». *Ἀρθρα Λατινικῆς Φιλολογίας* (1987-1988)). Γ' τεύχος. Ἀθῆναι 1988, σσ. 6-8. — Τοῦ αὐτοῦ, *Περὶ ἐρωτικῶν, ἀτοκίων καὶ φθορίων φαρμάκων κατὰ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν πρώιμον βυζαντινὴν περίοδον*, Ἀθῆναι 1989, σσ. 3-10 ἔνθα ἡ μετὰ τὸ 1955 νεωτέρα διεξοδικὴ βιβλιογραφία ἐλληνικὴ καὶ ξένη. [Ἀνακοίνωσις γενομένη τὴν 18.4.1989 εἰς τὸ Ἐτήσιον Συνέδριον τῆς Διεθνοῦς Ἑταιρείας τῆς Ἱστορίας τῆς Φαρμακευτικῆς. (Ἀθῆναι, 15-18.4.1989)] — Τοῦ αὐτοῦ «Περὶ τῶν ἐρωτοεπαγωγῶν μαγικῶν φίλτρων κατὰ τὰς Ρωμαϊκὰς Πηγὰς» ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ *Ἰδεαλισμὸς καὶ ἀξιολογία τοῦ Ρωμαϊσμοῦ* [Κείμενα καὶ μελέται Λατινικῆς Φιλολογίας], Ἀθῆναι 1995, σσ. 70-76, ἰδίως 70-71 — Γ. Α. Χριστοδούλου, *Σύμμικτα Κριτικά*, Ἀθῆνα 1986, σσ. 185-196 (ο.μ.).